

La Il·lustració a Catalunya

Javier Antón Pelayo*

Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM

Aquest article traça una panoràmica historiogràfica de la Il·lustració a Catalunya: en primer lloc, analitza les qualitats del concepte, com es va adaptar a la realitat catalana i com ha estat interpretat des de diferents àmbits; i, en segon lloc, s'exposen de forma sumària les fites que va assolir aquest moviment segons la bibliografia més recent.

PARAULES CLAU: Il·lustració, historiografia, Catalunya, segle XVIII

UN CONCEPTE LLUMINÓS PLE D'AMBIGÜITATS

Al segle XVIII, els vocables «il·lustració» o «il·lustrar» s'associaven al fet de donar llum per a aclarir alguna cosa, a donar llum a l'enteniment i, també, a les noves tendències del pensament. Malgrat aquesta metafòrica claror, en els darrers anys, des del camp filològic català,¹ davant el mot Il·lustració, considerat més característic de la tradició historiogràfica hispànica, s'ha reivindicat el terme «Il·luminisme» en considerar-lo més equiparable amb les denominacions europees: *Illuminismo* italià, *Iluminismo* portuguès, *Enlightenment* anglès o *Aufklärung* alemany. La nova proposta ha tingut una discreta acollida, però la problemàtica no rau tant en la tria del terme com en la seva definició, «difícil», segons han manifestat els principals estudiosos que han analitzat l'aplicació d'aquest concepte en l'àmbit català.

Sota el terme Il·lustració poden trobar aixopluc tres línies d'estudi: en primer lloc, el moviment cultural i filosòfic que es desenvolupà a Europa a finals del segle XVII i durant el segle XVIII; en segon lloc, la descripció dels fets històrics i culturals d'una època, el set-cents; i, en tercer lloc, la valoració dinàmica, fins a l'actualitat, del projecte de modernitat que, fent ús universal de la raó, van proposar alguns autors al llarg del segle XVIII.

El concepte Il·lustració es banalitza quan és utilitzat en alguns treballs històrics sobre temes de naturalesa molt variada per fixar simplement la cronologia de la seva anàlisi. L'expressió «època de la Il·lustració», de manera semblant a com s'acostuma a fer servir «època del Renaixement», «època de la Reforma» o «època del Barroc», sovint actua com a calaix on es poden encabir qüestions poc relacionades amb l'esperit de la filosofia del segle com, per exemple,

l'evolució demogràfica, el preu del blat, la gestió dels boscos o les actituds davant la mort. És com si tots els individus i totes les accions socials desenvolupades durant el segle XVIII estiguessin en possessió de principis il·lustrats.

El debat essencialista sobre la Il·lustració deriva del seu estret vincle amb la noció de modernitat. D'una banda, després de la desraó i la barbàrie que provocà l'holocaust i la Segona Guerra Mundial, el projecte il·lustrat va ser severament qüestionat per Theodor Adorno i Max Horkheimer a *La dialèctica de la Il·lustració*. Segons aquesta teoria, la raó il·lustrada, perseguint el domini de la naturalesa, va esdevenir raó instrumental, és a dir, sotmesa als principis científics i tècnics. El domini de la raó instrumental pot comportar conseqüències perverses (totalitarisme, fanatisme), tot provocant l'alienació del subjecte.² D'altra banda, una línia interpretativa més positiva —abanderada pel filòsof alemany Jürgen Habermas— considera que la Il·lustració és un llenguatge o un procediment que formula una esperança racional d'autosuperació, un projecte moral no conclòs, però encara vigent, malgrat els seus fracassos i la crisi de la idea de progrés.³

Com que aquestes dues derivades del concepte no seran desenvolupades explícitament en aquest article, cal establir els elements definidors del moviment il·lustrat en el segle XVIII. Els trets d'aquesta «Il·lustració ideal» provenen de les experiències que van florir a França, als territoris germànics i a l'àmbit anglosaxó.

La Il·lustració diposita la seva confiança en la raó humana, que actua autònomament i crítica contra els prejudicis, rebutjant els dogmes, els principis d'autoritat i la tradició en general. Aquest axioma, en primera instància, hauria d'indisposar la Il·lustració amb l'Església, però fora de França, on els *philosophes* es van mostrar combatius amb la institució i, fins i tot, anticristians, hi va haver nombrosos punts de contacte entre els eclesiàstics i els ideals de la nova cultura. El principi de tolerància davant la intransigència religiosa i el de llibertat civil davant el despotisme són els que donen garantia a l'aplicació de

* **Adreça de contacte:** Javier Antón Pelayo. Departament d'Història Moderna i Contemporània, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona. Campus UAB, Edifici B. 08193 Bellaterra. Tel. +34 935 868 163. E-mail: javier.anton@uab.cat

l'esperit crític i confiança en la capacitat de l'home per a dominar la naturalesa. El mecanisme principal per executar aquest domini sobre la naturalesa es basa en els descobriments útils i pragmàtics que proporciona el progrés de la ciència. L'observació i l'experimentació configuren una metodologia científica que trenca amb el sistema escolàstic. Per dur a terme aquesta transformació es consideraren necessàries una extensió de l'educació i una reforma dels mètodes d'ensenyament. La finalitat ulterior de tot aquest procediment era la recerca del benestar i de la felicitat individual i col·lectiva.

Les modernes idees van divulgar-se mitjançant nous espais de sociabilitat —acadèmies, societats, salons, clubs, cafès, tertúlies— entregats a la conversa enginyosa i a les plomes captivadores d'uns «homes de lletres» o *philosophes* que dominaven diversos camps del coneixement. Amb una voluntat cosmopolita, els il·lustrats tenien cura dels seus interessos literaris i de la correspondència epistolar que mantenien amb els seus homònims d'altres regions o països.⁴

Més enllà d'aquests trets descriptius i de la idiosincràsia dels seus representants més característics, Immanuel Kant va aconseguir condensar l'esperit de la Il·lustració en una discreta proposició que impel·leix a l'esforç individual i al coratge per a assolir l'autonomia pública del propi enteniment i la maduresa emancipadora: *sapere aude!*, és a dir, atreueix-te a pensar! Com que, a l'Alemanya de finals del set-cents, encara eren una minoria els qui participaven d'aquestes premisses, Kant considerava que la seva època no era una època il·lustrada, sinó una època d'Il·lustració. Per tant, l'eminent filòsof situava la Il·lustració en un procés encaminat a perfeccionar-se i a créixer amb l'adhesió d'aquells que aconseguirien assolir la «majoria d'edat».

UNA IL·LUSTRACIÓ CATALANA?

Malgrat el cert descrèdit filosòfic que ha patit la Il·lustració des dels anys cinquanta del segle xx, cap historiografia nacional d'Europa ni d'Amèrica ha volgut prescindir del seu concurs, encara que aquella hagi estat de «baixa intensitat» o *sui generis*, com ha estat qualificada a Catalunya.⁵ Evitar la Il·lustració representava qüestionar la idea de progrés i refusar els fonaments de la modernitat, un programa irrenunciable per a la historiografia progressista de molts països, entre els quals sobresortia l'Espanya sotmesa a la desraó franquista.

Els estudis sobre la Il·lustració van experimentar un renovat interès a la dècada del 1930, amb els treballs d'Ernst Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment*; Carl Becker, *The Heavenly City of the Eighteenth-Century Philosophers*; Daniel Mornet, *Les origines intellectuelles de la Révolution française*, i Paul Hazard, *The European Mind, 1680-1715*. Aquestes contribucions, en línies generals, participaven d'una concepció idealista de la història i de la cultura i seguien la metodologia de la tradicional història de les idees, molt dependent de la filosofia, que privilegia certs autors i

determinades obres elevant-los a la categoria de clàssics. El criteri textualista que apliquen afavoreix el protagonisme d'algunes figures —sobretot franceses— que actuen com a síntesis de l'esperit del seu temps o com a ments avançades a la seva època.⁶

Progressivament, però sobretot a partir dels anys seixanta del segle xx, aquest plantejament unitari associat a la Il·lustració, construït a partir de la pauta francesa, va assistir a la reivindicació d'«il·lustracions nacionals». D'aquesta manera, Peter Gay, tot i seguir una concepció cassireriana, estableix un vincle entre les colònies angleses d'Amèrica del Nord i la Il·lustració a través de figures com Benjamin Franklin i Thomas Jefferson.⁷ Posteriorment, Franco Venturi, en el seu monumental *Settecento riformatore* (1969-1987), va posar en valor les singularitats i les dificultats que va experimentar el moviment il·lustrat en territoris «perifèrics» com Itàlia, Polònia, Grècia, Hongria, Rússia o Espanya.

La Il·lustració espanyola, però, des del 1954 ja disposava de l'obra de síntesi de Jean Sarrailh, *L'Espagne éclairée de la seconde moitié du XVIIIe siècle* (1954), que continuava la línia iniciada per alguns hispanistes dels anys trenta —com Paul Mérimée, Lois Frances Strong o Luigi Sorrento— que destacaven la decisiva influència francesa en la minoria il·lustrada de l'Espanya de la segona meitat del segle xviii. L'obra de Sarrailh, segons expressava una «je-suítica» crítica que Miquel Batllori li dedicà el 1965, va ser «fonamental», però no va tenir en consideració la bibliografia espanyola posterior al 1936, amb la qual cosa van quedar menystinguts els treballs de Jaume Vicens Vives, Luis Sánchez Agesta, Vicente Rodríguez Casado, Vicente Palacio Atard⁸ i Batllori mateix, el qual, malgrat no citar-se, havia fet estudis sobre alguns erudits del segle xviii, com Francesc Gustà i Esteban de Arteaga. L'historiador jesuïta situava el «naixement» de l'interès pel segle xviii espanyol a partir del 1945.

A finals de la dècada dels cinquanta del segle xx, a l'abric de l'obra de Sarrailh i de la de Richard Herr, *The Eighteenth Century Revolution in Spain* (1958), van veure la llum els primers estudis que feien servir el concepte d'Il·lustració per referir-se al moviment filosòfic i cultural del set-cents a Catalunya i a l'àrea de parla catalana. El 1959, Miquel Batllori apel·lava a la necessitat de disposar d'una «visió completa de la cultura filosòfica en el segle de la il·lustració».⁹ Malgrat això, és durant la dècada del seixanta quan el terme és utilitzat pels historiadors, els filòlegs i els intel·lectuals en general de manera més sovintejada.

Joan Fuster va considerar rellevants les aportacions de la «Il·lustració» en la formació de la idiosincràsia del País Valencià en el seu conegut assaig *Nosaltres, el valencians* (1962); Manuel Sanchis Guarner dedicà la tercera part de la seva obra *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles xvi, xvii i xviii* (1963) a tractar el «desensonyament» del català durant el període «il·lustrat», i Emili Giral, en l'antologia de textos que configuren *Idèari d'Antoni de Capmany* (1965), qualificà aquest insigne historiador d'«home de la Il·lustració». El 1966, Enric Moreu-Rey va contribuir a consolidar el terme amb la publicació d'*El*

pensament il·lustrat a Catalunya, en què, recolzant-se també en un recull de textos dels principals il·lustrats de Catalunya i València durant el set-cents, perseguia reivindicar la significació d'aquest moviment cultural i filosòfic a la perifèria peninsular i qüestionar el presumpte monopoli exercit des de la cort de Madrid. A partir d'aleshores es van succeir algunes contribucions d'abast limitat, com les de Jordi Berrio (1966) sobre la filosofia,¹⁰ Joan Mercader (1966) sobre els historiadors i els erudits¹¹ i Ernest Lluch (1967) sobre les institucions il·lustrades gironines,¹² però el més significatiu van ser les recerques d'Antoni Mestre sobre Gregori Maians: el 1968 va publicar *Ilustración y reforma de la iglesia. Pensamiento político-religioso de don Gregorio Mayans y Siscar (1699-1781)*, i dos anys més tard, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII*.¹³

Antoni Mestre va situar Maians al centre del moviment il·lustrat espanyol, la qual cosa va comportar, en oposició a la tesi de Sarrailh, retrotreure els inicis de la Il·lustració a la primera meitat del segle XVIII. La rica i extensa documentació maiansiana, a més de reforçar el focus il·lustrat valencià, va permetre dibuixar una xarxa de contactes culturals variats i extensos, entre els quals sobresurten els que l'erudit va mantenir amb Catalunya. Aquests vincles i aquestes relacions van ser explotats per la historiografia catalana durant les dècades següents. Així, el 1971, Batllori va dictar una conferència al Primer Congreso de Historia del País Valenciano sobre «València i Catalunya al segle XVIII: els amics catalans de Gregori Maians i Siscar», en què es resseguien els contactes erudits —quasi sempre a través de la comunicació epistolar— amb els «homes de Cervera», entre els quals sobresurten els germans Finestres, Francesc Blanquet, Miquel Gonser, Francesc de Sabater, Francesc Xavier Dorca, Ramon Llätzer de Dou, Josep de Vega i Sentmenat, Ignasi Ferrer i Antoni Codorniu.¹⁴ Durant els darrers quaranta anys, l'explotació exhaustiva del fons documental maiansià ha permès aprofundir en moltes facetes de l'erudit d'Oliva, una tasca liderada per Vicent Peset¹⁵ i, sobretot, per Mestre,¹⁶ la qual cosa ha contribuït a generar una imatge de la Il·lustració catalana força gregària amb la valenciana.

LES POLÈMIQUES HISTORIOGRÀFIQUES SOBRE LA IL·LUSTRACIÓ

Durant els anys setanta i vuitanta, els estudis sobre la Il·lustració catalana van experimentar una bifurcació interpretativa. D'una banda, van continuar les recerques inspirades en el mestratge de Miquel Batllori i la perspectiva oberta per Antoni Mestre, majorment desenvolupades per eclesiàstics que defensaven la controvertida fórmula de la «Il·lustració cristiana», i, d'altra banda, es van iniciar les recerques sobre l'economia catalana del segle XVIII des d'una òptica marxista, les quals van focalitzar la seva atenció en el pensament econòmic i, de manera particular, en

l'aportació historiogràfica d'Antoni de Capmany. El punt de vista econòmic i la recerca d'indicis austriacistes durant aquell segle —«racional» i de principis «universalitzadors»— han esperonat una interpretació nacionalista de la Il·lustració catalana.

La «Il·lustració cristiana»

Per a Batllori, les relacions entre Il·lustració i Església constitueixen un dels problemes centrals de la qüestió. A Catalunya —igual que a la resta d'Espanya, Itàlia o Alemanya—, la Il·lustració es va manifestar a partir d'una síntesi entre la raó i la fe, entre la voluntat crítica i el respecte a la tradició cristiana. A diferència dels filòsofs francesos, molts dels quals eren ateus o deistes, aquí els homes de lletres no van qüestionar de manera oberta ni l'absolutisme ni l'Església i els objectius que perseguïen no ultrapassaven un reformisme moderat. La realitat que expressava Batllori posava de manifest que «si havíem d'excloure de la història de la Il·lustració tots els personatges que no fossin radicalment racionalistes, materialistes i, almenys, deistes, la història de l'*Aufklärung* quedava reduïda a ben poca cosa, o limitada a la història de les reformes de la societat i de les esglésies».¹⁷ Aquest advertiment venia a indicar que la Il·lustració, a Catalunya, o havia de ser cristiana o no podia ser.

És per això que una de les principals vies de la Il·lustració catòlica reformista durant la segona meitat del segle XVIII es va expressar a través de l'acció dels bisbes,¹⁸ bona part dels quals han estat objecte d'estudis monogràfics: els arquebisbes de Tarragona Francesc Armanyà,¹⁹ Romualdo Mon i Velarde²⁰ i Fèlix Amat;²¹ els bisbes de Barcelona Pedro Díaz Valdés²² i Josep Climent;²³ el bisbe de Vic Francesc de Veyan,²⁴ i el bisbe de Girona Tomàs de Lorenzana.²⁵ Aquestes figures «oficials» van estar acompanyades per un selecte grup d'eclesiàstics erudits —com Jaume Carremer,²⁶ Mateu Aimeric, Llucià Gallissà,²⁷ Francesc Xavier Dorca i Parra,²⁸ Jaume Pasqual²⁹ i Fèlix Torres Amat,³⁰ entre molts altres— i alguns homes de lletres de profunda convicció catòlica —com Maians—,³¹ els quals van constituir el gruix de l'aportació de l'àmbit català al moviment de la Il·lustració.

La Il·lustració, liberal i burgesa

El concepte d'«Il·lustració cristiana» ha estat radicalment qüestionat des de posicions ideològiques diverses. Dins l'àmbit filosòfic, Francisco Sánchez-Blanco ha rebutat l'existència d'una «il·lustració» —cristiana o laica— a Espanya durant el regnat de Carles III. Sánchez-Blanco considera que pretendre compensar la negació de progrés i l'immobilisme social i polític amb l'esmena de quatre argumentacions supersticioses i apologetiques de la història eclesiàstica —un dels objectius prioritaris de Maians— no pot ser motiu suficient per aconseguir la categoria il·lustrada.³² Com que aquest plantejament s'ha enfrontat obertament a les conclusions que sosté Antoni Mestre, en general no ha estat gaire ben acollit per la historiografia catalana.

D'altra banda, des d'una òptica marxista, Josep Fontana, amb la veheència que caracteritza el seu discurs, considera absurd atribuir un índex de «modernitat» i d'«il·lustració» a personatges com Armanyà o Climent, tan allunyats del *sapere aude* kantiana, i es pregunta: «Quina mena d'«il·lustració» és aquesta?», per afegir, irònicament, que «si aquests són els nostres il·lustrats, on serien els nostres reaccionaris?».³³

Impugnada la «il·lustració catòlica» i, per tant, excloses totes les personalitats vinculades amb aquesta sensibilitat, en quedaven pocs representants, la qual cosa resultava paradoxal en un context com Catalunya, que semblava atresorar els principals elements —els econòmics i els socials— per esdevenir l'avantguarda de la Il·lustració espanyola. Fontana afirma que «la societat catalana de les darreres dècades del segle XVIII és plena d'idees «il·lustrades» i de preocupacions modernitzadores».³⁴ Per tant, encara que la nòmina d'il·lustrats fos petita, se n'havien de buscar perquè havien de ser-hi.

Els treballs sobre les iniciatives científiques i el pensament econòmic, amb Ernest Lluch al capdavant, van revalorar figures com Francesc Romà i Rossell, Jaume Caresmar i, sobretot, Antoni de Capmany.³⁵ Capmany, en tant que historiador de l'economia, ha esdevingut la icona més visible de les aspiracions de la Il·lustració burgesa més propera al liberalisme. Tot i així, la crítica ha hagut de ser flexible amb les contradiccions que planen sobre la seva obra i les seves actituds polítiques.³⁶

La Il·lustració en clau nacionalista

Com ha afirmat Maties Ramisa, el set-cents havia estat tradicionalment valorat —per Ferran Soldevila o Pierre Vilar— com un segle de «desnacionalització» i, per aquesta raó, un període incòmode per a certa historiografia que veia com les elits del Principat havien preferit col·laborar amb els projectes borbònics, havien adoptat el castellà com a llengua i havien emigrat a la cort per poder aconseguir càrrecs i honors. Durant els darrers anys, però, els treballs que han focalitzat el seu interès en l'economia, la política i la cultura han intuït una centúria amb uns índexs més positius.³⁷

El reconegut creixement econòmic català del segle XVIII, més o menys secundat pel despotisme borbònic, s'enfrontava a la tradicional interpretació que situava el Principat en un marasme cultural i polític. Aquesta visió estereotipada va començar a modificar-se amb els darrers treballs d'Ernest Lluch,³⁸ que va reunir i reinterpretar una sèrie de textos (escrits, evidentment, en castellà) que, amb tota la prudència que exigia aquell context centralista i uniformitzador, van definir un projecte de país que enllaçava amb l'austriacisme vençut el 1714 i que resultaria clau per a impulsar la Renaixença del segle XIX. La tesi de Lluch ha tingut continuadors —com Joaquim Albareda—,³⁹ però, en general, en el seu moment va ser rebuda amb escepticisme, atès que semblava presentar un quadre excessivament optimista per a la causa nacional.

La història sociocultural de la Il·lustració

Des de l'última dècada del segle XX, la Il·lustració també s'ha beneficiat del canvi de perspectiva introduït per la història social de la cultura. Els estudis que analitzen l'ensenyament (xarxes escolars, sistemes d'aprenentatge), els nivells d'alfabetització, el grau de familiaritat de la població amb la lectura i l'escriptura (llibres de memòries i epistolaris) i la producció i la difusió de materials impresos (llibres, premsa) han servit per a valorar les Llums com un moviment menys elitista, més difús i d'un abast social més ample.⁴⁰ De fet, ja el 1783, el filòsof alemany Moses Mendelssohn considerava que «la Il·lustració d'una nació consistia en la massa total de coneixements» i depenia «de la seva extensió per tots els nivells socials».⁴¹ Aquest nou ventall d'activitats culturals que abans gairebé no eren considerades ha esborrat la possibilitat de plantejar l'existència de grups socials sense cultura i ha ajudat a qüestionar l'estigma de la decadència que tradicionalment afectava els segles moderns, inclosa la Il·lustració.

LES FITES DE LA IL·LUSTRACIÓ

La història

El model teòric de la historiografia il·lustrada es caracteritza per l'aplicació de la crítica racional, la proscripció del recurs providencialista, l'interès pels aspectes socials i culturals que van estimular el progrés material i espiritual d'una nació, la intenció d'explicar el passat amb una finalitat educadora, la voluntat de construir una síntesi entre erudició i filosofia històrica i la consecució d'un model narratiu polític i atractiu. Els historiadors paradigmàtics d'aquesta manera d'entendre i d'escriure la història són David Hume, Edward Gibbon i Voltaire, tot i que el francès s'aplicà més en el discurs filosòfic que en la tasca erudita.

La influència d'aquests historiadors va servir per a temperar l'aspror del mètode erudit i antiquat que dominava Catalunya i per a estimular la metodologia historiogràfica dels dos autors més representatius de la historiografia de la Il·lustració catalana, Joan Francesc de Masdeu i la seva *Historia crítica de España y de la cultura española* (1784-1805) i, sobretot, Antoni de Capmany i les seves *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la ciudad de Barcelona* (1779-1792). Si Masdeu aborda nous temes, com ara el clima, el comerç, els costums, el temperament, la cultura, la població, el govern, l'agricultura o l'artesania, és a dir, la història civil, Capmany es posa al servei de l'Ajuntament de Barcelona i de la Junta de Comerç per defensar els interessos de l'emergent societat burgesa a través de l'anàlisi historicoeconòmica de l'època medieval de Catalunya.

La formació de la història il·lustrada en l'àmbit català, però, està també molt vinculada a la genealogia del criticisme. El criticisme fou la resposta a l'apassionament de la historiografia barroca, que s'havia acostumat a engolir

les fantasies que afalagaven la devoció religiosa i la vanitat nacional dels pobles. L'origen de l'impuls crític es troba en la història eclesiàstica i, particularment, en les revisions hagiogràfiques que algunes comunitats religioses, com els bol·landistes i els maurins, portaren a terme des de la dècada dels quaranta del segle XVII. L'esperit que animà aquests historiadors fou la revisió sistemàtica de les afirmacions mantingudes fins llavors, validant només les que es podien demostrar amb documents acreditats. D'altra banda, el criticisme bibliogràfic arrelà amb força a València gràcies al compromís de Manuel Martí i Gregori Maians, els quals van aplicar una crítica que perseguia la veritat, encara que aquesta ferís les sensibilitats de l'Església o de la monarquia. Maians va exercir una influència intel·lectual decisiva en els bisbes de Barcelona, Ascensi Sales i Josep Climent, i en Josep Finestres i el cercle cerverí.

A Catalunya, a més de l'aportació de l'escola valenciana, destacà la vinculació a l'escola arxivística francesa. L'aplicació de les noves tècniques documentals a la riquesa dels seus arxius es concretava en una acurada recopilació dels diplomes, la depuració dels textos i la publicació dels principals documents. En aquesta línia d'actuació s'inscriví l'activitat dels intel·lectuals de l'Acadèmia dels Desconfiats, Daniel Finestres, Francesc Xavier de Garma i Jaume Caresmar, canonge premostratenc fundador de l'escola d'arxivers de Bellpuig de les Avellanès. Posteriorment, la síntesi entre el criticisme bibliogràfic de l'escola valenciana i el criticisme documental desenvolupat a Catalunya des de finals del segle XVII es va concretar en les «Observaciones sobre los principios elementales de la Historia» (1756) de Josep Francesc de Móra i Catà, marquès de Llo, ànima de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.⁴²

La ciència

La recerca sobre la història de la ciència i la tècnica del període de la Il·lustració ha experimentat un desenvolupament significatiu des dels anys vuitanta del segle XX a partir de la creació d'una àrea de coneixement d'història de la ciència i de la institucionalització de la matèria.⁴³ En general, el diàleg entre la investigació de «lletres» (històrica, filosòfica i literària) i la investigació de «ciències» (mèdica, física i química) ha estat nul. Aquestes anàlisis autònomes són el resultat de la bifurcació que experimentà el coneixement a partir del 1800 i tendeixen a empobrir la complexitat d'uns «homes de lletres» interessats en les ciències i, en qualsevol cas, gairebé sempre amb trajectòries amfibies.

Una de les característiques de la Il·lustració catalana és el seu estret vincle amb l'utilitarisme i amb la nova ciència experimental. Com que la Universitat de Cervera va ser molt parca en matèria científica i les Societats Econòmiques d'Amics del País no van aconseguir gaire implantació a Catalunya —durant el segle XVIII, únicament van gaudir d'una certa continuïtat les de Tàrrrega (1776) i Tarragona (1786)—, el dinamisme econòmic de la societat

catalana i les iniciatives promogudes per l'exèrcit borbònic van afavorir la creació de noves institucions relacionades amb la ciència i la tècnica.⁴⁴

Les necessitats militars van promoure l'Acadèmia Militar de Matemàtiques (1720)⁴⁵ i el Col·legi de Cirurgia (1760).⁴⁶ L'Acadèmia Militar de Matemàtiques, impulsada per Próspero de Verboom, es va convertir en el principal centre per a la formació d'enginyers militars d'Espanya, i el Col·legi de Cirurgia, impulsat per Pere Virgili, cirurgià format a París i a Montpeller, va oferir als estudiants, militars i civils, un ensenyament eminentment pràctic que permetia tractar els malalts de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona i realitzar disseccions. El Col·legi va esdevenir una pedrera de prestigiosos especialistes, com Antoni de Gimbernat, que va establir estretes relacions amb cirurgians i anatomistes d'Europa.

La Junta de Comerç de Barcelona (1758) va desenvolupar un ambiciós programa per a impulsar l'economia, el qual, entre d'altres aspectes, es concretà en la creació d'escoles i càtedres destinades a millorar la formació tècnica i a donar a conèixer els avenços científics que arribaven de l'estranger. Fins a la Guerra del Francès, la Junta va posar en funcionament l'Escola de Nàutica (1769), l'Escola de Nobles Arts (1775), l'Escola de Comerç (1787), el Gabinet de Màquines (1804), l'Escola de Química i l'Escola de Taquígrafia (1805), l'Escola de Botànica i Agricultura (1807) i l'Escola de Mecànica (1808).

L'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona (1770) té el seu origen en la Conferència Fisicomatemàtica Experimental (1764), que era el resultat de la formalització d'una tertúlia molt influenciada pel jesuïta Tomàs Cerdà, professor de matemàtiques i física al Seminari de Nobles de Cordelles i mestre d'ensenyament dels jesuïtes fins a la seva expulsió el 1767.⁴⁷ L'Acadèmia va establir conferències d'àlgebra i geometria, d'estàtica i hidrostàtica, d'electricitat i magnetisme, d'òptica, de pneumàtica i acústica, d'història natural, de botànica, de química i d'agricultura.⁴⁸

La difusió de l'esperit il·lustrat

Durant el segle XVIII, els nivells d'alfabetització de la població també s'ajustaven a l'esperit utilitarista del segle i, per tant, l'aprenentatge, tot i les mancances de la xarxa escolar, estava condicionat pel profit que es podia extreure d'aquella habilitat. És per això que el recurs gràfic depenia molt de l'estructura social o dels grups professionals més proclius a fer un ús habitual de l'escriptura, entre els quals s'han d'incloure els pagesos i els artesans agremiats. A la ciutat de Girona, un 75 % d'aquests darrers sabia escriure. Això significa que no té gaire sentit aplicar a la societat del set-cents paràmetres alfabètics que responen als projectes dels governs liberals del segle XIX.

Tot i així, les darreres recerques posen de manifest que més de la meitat dels homes que vivien a les ciutats tenien coneixements en la lectura i en l'escriptura, mentre que el nivell de les dones —més desigual— variava entre el cinc i el vint per cent. L'evolució que s'intueix al llarg del segle

«il·lustrat» respon a l'interès i a la voluntat de molts individus per instruir-se.⁴⁹

L'estigma de l'analfabetisme havia dibuixat a Catalunya un Segle de les Llums poc educador, amb un escàs interès per l'escolarització de la mainada, quan, en una societat en què els aprenentatges no sempre estaven reglats, els coneixements es podien adquirir al marge de les estructures docents. Aquest panorama poc lletrat també ha estat el marc ideal per a justificar l'escàs dinamisme de la tipografia del Principat, en última instància una modalitat d'indústria que no vivia de les muses, sinó de les vendes. Vers mitjan centúria, els costos de producció eren clarament més alts a Catalunya que a Venècia o a Lió, per la qual cosa els llibres eren importats i comercialitzats amb bon despatx. Les llibreries estaven força assortides, però, evidentment, es cuidaven de no tenir llibres prohibits per la Inquisició, la qual cosa no significa que no circulessin. Hem de suposar que les causes que va obrir el Sant Ofici contra alguns atrevits lectors representen un percentatge petit de la realitat.⁵⁰

La cultura, per descomptat, es va impulsar a la Universitat de Cervera i a l'Acadèmia de Bones Lletres. El centre cerverí, que ha hagut de carregar amb un impopular patronatge, però, sobretot, que va haver de fer front a una desoladora carència de mitjans, va oferir uns resultats discrets, potser més del que podia, però menys del que s'esperava. La historiografia únicament ha interpretat la desaparició de la Universitat de Barcelona i dels altres centres universitaris de Catalunya com un càstig de la dinastia borbònica, sense considerar la situació decadent d'aquestes institucions quan van ser suprimides i, sobretot, sense tenir en consideració que això va permetre impulsar altres institucions, sensibles a les ciències modernes i organitzades amb estructures més racionals i dinàmiques.

D'altra banda, l'Acadèmia de Bones Lletres, que va perseguir durant tota la centúria els objectius de preparar una història de Catalunya i redactar un diccionari de la llengua catalana, no en va aconseguir materialitzar cap. A la segona part del segle, la institució va tenir una trajectòria lànguida, amb un ritme de treball lent i discontinu.⁵¹

Però les formes culturals no es reduïen als llibres ben enquadernats que editaven els acadèmics. Els fullets i els diaris aconseguïen una difusió social més ampla, perquè eren llegits o escoltats a les places, als cafès i a les tertúlies. Aquest material, sovint més permeable als arguments de la nova filosofia i a les novetats, va contribuir decisivament a consolidar un estat d'opinió pública. És en aquests camps on la Il·lustració encara disposa de més recorregut.

La llengua

Si, com afirmava Mendelssohn, «l'idioma d'un poble és el millor indicador de la seva educació, tant de la seva cultura com de la seva Il·lustració», atès que «una llengua adquireix *Il·lustració* per mitjà de les ciències i adquireix *cultura* a través de l'ús social, la poesia i la retòrica»,⁵² la Catalunya del segle XVIII va ser una nació poc educada, potser amb una certa cultura, però sense cap il·lustració.

En efecte, els buròcrates i els militars de la monarquia borbònica, l'alta jerarquia eclesiàstica, l'aristocràcia i la burgesia mercantil utilitzaven el castellà en les seves manifestacions públiques, oficials, literàries i científiques, malgrat que en les relacions familiars i privades amb els naturals del país acostumaven a fer ús del català. Per contra, la població poc o gens lletrada feia servir el català en la comunicació oral. La Il·lustració, per tant, s'expressà en castellà. Durant el set-cents, la legislació així ho va prescriure i els homes de lletres, en general, així ho van assumir. El català va ser desacreditat en considerar-lo un idioma vulgar, allunyat de l'alta cultura.

Malgrat aquesta realitat —o potser per això—, durant la centúria van continuar les denúncies contra la situació de la llengua, però, alhora, es van concretar o projectar els primers instruments sòlids que col·laborarien a enfortir la posició del català en el segle XIX. Les apologies d'Antoni de Bastero, Ignasi Ferreres, Baldiri Reixac, Agustí Eura, Bonaventura Serra i Carles Ros van anar acompanyades d'eines de record i d'eines de construcció lingüística com la *Gramàtica Cathalana, embellida ab dos ortografias* (1743) de Josep Ullastre; la *Gramàtica catalana predispositiva per a la més fàcil intel·ligència de l'espanyola i la llatina* (c. 1796), de Joan Petit; el *Diccionario catalán-castellano-latino* (1803-1805), en dos volums, de Joaquim Esteve, Josep Bellvitges i Antoni Juglà, i la *Gramàtica i apologia de la llengua catalana* (1813-1815) de Josep Pau Ballot.⁵³

CONCLUSIONS

Ernest Lluch, després de fer balanç del saldo que havia deixat el set-cents, considerava que el segle «no havia passat en va i la llengua pròpia havia sobreviscut i sortia cap al segle següent amb més bons ànims. El coneixement de la història i de l'especificitat catalana havien avançat prou».⁵⁴ Es tracta d'una deducció força optimista, atès que, en general, sempre s'espera més del segle de la Il·lustració.

Fins a la dècada del 1960, el Segle de les Llums va ser força fosc. Moltes tenebres eren el resultat de la interpretació que sobre el segle XVIII va ossificar Marcelino Menéndez Pelayo a la seva *Historia de los heterodoxos españoles* (1880-1882). El polígraf de Santander es va erigir en el pòsit i en la veu autoritzada de la antiil·lustració, un corrent que enfonsava les seves arrels en la pròpia època dels filòsofs i que, en bona mesura, pretenia actuar com a salvaguarda de l'esperit catòlic més purista i tradicional. Menéndez Pelayo considerava que el set-cents va ser el segle «més pervers i amotinat contra Déu que va haver-hi en la història» i, de manera semblant, Jaume Pontí i Vilaró, un dominic del segle XIX especialitzat en la producció de literatura dialogada entre rectors i pagesos, alligona els seus parroquians contra els «homes de llums i de il·lustració», és a dir, contra els «Volter, Rossó, Diderot, Condorcet, etc.», els quals, segons la seva opinió, havien estat individus de vida escandalosa que van deixar uns escrits plens de mentides.⁵⁵

Juntament amb aquest estigma, les llums del segle XVIII estaven per descobrir. A les últimes dècades, gràcies a la recerca rigorosa, han pres forma persones, institucions, vincles, accions i projectes que han posat al descobert força centelleigs d'una Il·lustració catalana construïda a partir del geni d'una societat en unes circumstàncies polítiques singulars.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Pep VALSALOBRE i Albert ROSSICH. *Literatura i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*. Universitat Oberta de Catalunya, Barcelona 2007, p. 26.
- [2] Mateu CABOT. *El penós camí de la raó. Theodor W. Adorno i la crítica de la modernitat*. Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca 1997; Mateu SOLER. «Dialèctica de la Il·lustració. La crisi de la raó des de la perspectiva de la seva degeneració en raó instrumental. Perspectives de superació». *Taula. Quaderns de Pensament*, núm. 33-34 (2000), p. 121-128; Neus CAMPILLO. *El descreït de la modernitat*. Universitat de València, València 2001; Gonçal MAYOS. *La Il·lustració*. Universitat Oberta de Catalunya, Barcelona 2006, especialment el capítol «Què és la Il·lustració?», p. 8-43; Dorinda OUTRAM. *La Il·lustración*. Siglo XXI, Mèxic 2009, especialment el capítol «¿Qué es la Ilustración?», p. 9-20.
- [3] Ramon ALCOBERRO PERICAY. *Subjecte i Il·lustració. Diderot i la construcció del concepte moral*. Universitat de Barcelona, Barcelona 2001, p. 13-19. Tesi doctoral; Agapito MAESTRE. «Estudio preliminar». A: Agapito MAESTRE (ed.). *¿Qué es Ilustración?*. Tecnos, Madrid 1988, p. XI-XLVII.
- [4] Benedetta CRAVERE. *La cultura de la conversación*. Siruela, Madrid 2007.
- [5] El 1998, la revista *Afers: Fulls de recerca i pensament* (vol. 13, núm. 29) va dedicar un dossier a «La Il·lustració». Joan Bada en realitza una aproximació, «La Il·lustració als Països Catalans» (p. 283-286); Francesc Torralba Roselló tracta de «La Il·lustració a Catalunya» (p. 287-296), i Sebastià Trias Mercant traça «Les claus de la Il·lustració mallorquina» (p. 297-308). La resta d'articles que formen el dossier aborden temes parcials de la Il·lustració. Vegeu, també, Pere GABRIEL, *Història de la cultura catalana*, Edicions 62, Barcelona 1994-1999, 10 v. (el vol. 3 està dedicat íntegrament a la Il·lustració); Santiago RIERA i TUBÈBOLS. *Una visió de la Il·lustració catalana*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2003.
- [6] Mónica BOLUFER PERUGA. «De la historia de las ideas a las prácticas culturales: reflexiones sobre la historiografía de la Ilustración». A: Josep Lluís BARONA, Javier MOSCOSO i Juan PIMENTEL (ed.). *La Ilustración y las ciencias. Para una historia de la objetividad*. Universitat de València, València 2003, p. 21-52, especialment les p. 22-29.
- [7] Peter GAY. *The Enlightenment: An interpretation. The rise of Modern paganism*. Knopf, Nova York 1966.
- [8] Miquel BATLLORI. *La Il·lustració*. Tres i Quatre, València 1997, p. 57-60.
- [9] Miquel BATLLORI. *Balmes i Casanovas*. Balmes, Barcelona 1959, p. 18.
- [10] Jordi BERRIO I SERRANO. *El pensament filosòfic català*. Bruguera, Barcelona 1966.
- [11] Joan MERCADER. *Historiadors i erudits a Catalunya i a València en el segle XVIII*. Rafael Dalmau, Barcelona 1966.
- [12] Ernest LLUCH. «Les institucions de la Il·lustració a Girona». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 18 (1967), p. 373-376.
- [13] Antoni MESTRE. *Ilustración y reforma de la Iglesia: pensamiento político-religioso de don Gregorio Mayans y Siscar (1699-1781)*. Ajuntament d'Oliva, València 1968; Antoni MESTRE. *Historia, fueros y actividades políticas: Mayans y la historiografía del siglo XVIII*. Ajuntament d'Oliva, València 1970.
- [14] Miquel BATLLORI. *La Il·lustració*, op. cit., p. 227-257.
- [15] Vicent PESET. *Gregori Mayans i la cultura de la Il·lustració*. Curial, Barcelona 1975.
- [16] Antoni MESTRE. *El mundo intelectual de Mayans*. Ajuntament d'Oliva i Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, València 1978; Antoni MESTRE. *Mayans y la España de la Ilustración*. Espasa Calpe, Madrid 1990; Antoni MESTRE. *Don Gregorio Mayans y Siscar: entre la erudición y la política*. Institució Alfons el Magnànim i Diputació de València, València 1999; Antoni MESTRE. *Mayans y Siscar y el pensamiento ilustrado español contra el absolutismo*. Universidad de León, Lleó 2007; Antoni MESTRE. *Mayans y la cultura valenciana en la España del siglo XVIII*. Ajuntament d'Oliva, València 2010.
- [17] Miquel BATLLORI. *La Il·lustració*, op. cit., p. 114.
- [18] Joan BADA. «L'episcopat il·lustrat a la Catalunya de la segona meitat del segle XVIII». A: Joaquim M. PUIGVERT (ed.). *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*. Eumo, Vic 2000, p. 149-168.
- [19] Francesc TORT I MITJANS. *Biografía histórica de Francisco Armanyá Font, OSA, obispo de Lugo, arzobispo de Tarragona (1718-1803)*. Impremta Socittra, Vilanova i la Geltrú 1967.
- [20] Josep M. SABATÉ BOSCH. «Alguns aspectes il·lustrats del pontificat tarraconense de Mon y Velarde durant el regnat de Carles IV (1804-1808)». A: Pere MOLAS (ed.). *La España de Carlos IV*. Tabapress, Madrid 1991, p. 239-252.
- [21] Ramon CORTS I BLAY. *L'arquebisbe Fèlix Amat (1750-1824) i l'última Il·lustració espanyola*. Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona 1992.
- [22] Joan BADA. «Don Pedro Díaz de Valdés, obispo de Barcelona (1798-1807). Apuntes biobibliográficos». *Anthologica Annuaria*, núm. 19 (1972), p. 651-574.
- [23] Francesc TORT I MITJANS. *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent (1706-1781)*. Balmes, Barcelona 1978; Andrea J. SMITD. «Piedad e ilustración en relación armónica. Josep Climent i Avinent, obispo de Barcelona, 1766-1775». *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, núm. 20 (2002), p. 91-109.
- [24] Valentí GIRBAU I TÀPIES. *Església i societat a la Catalunya central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1815)*. Facultat de Teologia de Catalunya i Herder,

- Barcelona 1996; Antoni PLADEVALL. *La Il·lustració a Vic. Les aportacions de Francesc de Veyan i Mola i Llucià Gallissà i Costa*. Galerada, Cabrera de Mar 2000.
- [25] Josep M. MARQUÈS. «Tomàs de Lorenzana, bisbe de Girona, un funcionari benefactor (1775-1796)». A: Joaquim M. PUIGVERT (ed.). *Bisbes, Il·lustració..., op. cit.*, p. 11-87.
- [26] Eduardo CORREDEIRA GUTIÉRREZ. *El archivo de Ager y Caresmar*. Artes Gráficas Romeu, Balaguer 1978.
- [27] Antoni PLADEVALL. *La Il·lustració..., op. cit.*
- [28] Montserrat JIMÉNEZ SUREDA. «El filòsof amesurat. Les Llums en una capital de corregiment». A: Ramon ALBERCH *et al.* *Girona a l'època de la Il·lustració*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona 2001, p. 113-186.
- [29] Alberto VELASCO GONZÁLEZ. *Jaume Pasqual, antiquari i col·leccionista a la Catalunya de la Il·lustració*. Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida 2011.
- [30] Josep M. TORRES I PLADELLORENS. *Fèlix Torres Amat, senador i bisbe*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2008.
- [31] Antoni MESTRE. «¿Hubo católicos ilustrados? El caso de Gregorio Mayans». *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 37 (2011), p. 347-360.
- [32] Francisco SÁNCHEZ-BLANCO. *El absolutismo y las Luces en el reinado de Carlos III*. Marcial Pons, Madrid 2002, p. 345-348.
- [33] Josep FONTANA. *La fi de l'Antic Règim i la Il·lustració, 1787-1868*. A: Pierre VILAR (dir.), *Història de Catalunya*. Vol. V. Edicions 62, Barcelona 1988, p. 113; Josep FONTANA. «Estudi preliminar». A: Antoni de CAPMANY. *Cuestiones críticas sobre varios puntos de historia económica, política y militar*. Alta Fulla, Barcelona 1988, p. 5-15 (la citació, a la p. 11).
- [34] Josep FONTANA. *La fi de l'Antic Règim..., op. cit.*, p. 116.
- [35] Ernest LLUCH. *El pensament econòmic a Catalunya, 1760-1840: els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*. Edicions 62, Barcelona 1973.
- [36] Javier ANTÓN PELAYO. «Antoni de Capmany (1743-1813). Anàlisi del pasadò català per un projecte espanyol». *Obradoiro de Historia Moderna*, núm. 12 (2003), p. 11-45; Ramon GRAU I FERNÁNDEZ. «Un patriota d'altres temps: Antoni de Capmany i la historiografia racionalista». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 22 (2011), p. 93-112.
- [37] Maties RAMISA. «Les elits catalanes durant la Guerra del Francès». *Revista d'Història Moderna i Contemporània*, núm. VI (2008), p. 5-25.
- [38] Ernest LLUCH. *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*. Edicions 62, Barcelona 1996; Ernest LLUCH. *L'alternativa catalana (1700-1714-1740): Ramon de Vilana Perlas i Juan de Amor Soria: teoria i acció austriacista*. Eumo, Vic 2001.
- [39] Joaquim ALBAREDA I SALVADOR. «L'austriacisme i l'alternativa catalanoaragonesa, segons Ernest Lluch». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 12 (2001), p. 9-26; Joaquim ALBAREDA I SALVADOR. «El XVIII: un segle sense política?». A: Jaume RENYER i Enric PUJOL (dir.). *Pensament polític als Països Catalans, 1714-2014*. Pòrtic, Barcelona 2007, p. 71-92.
- [40] Mónica BOLUFER PERUGA. «Desde la periferia. Mujeres de la Ilustración en province». A: Romà de la CALLE (ed.). *La Real Academia de Bellas Artes de San Carlos en la Valencia ilustrada*. Universitat de València, València 2009, p. 67-100.
- [41] Moses MENDELSSOHN. «Acerca de la pregunta: ¿a qué se llama ilustrar?». A: Agapito MAESTRE (ed.). *¿Qué es Ilustración?, op. cit.*, p. 3-7 (la citació, a la p. 5).
- [42] Javier ANTÓN PELAYO. «Historiografía de la Il·lustració». A: Antoni SIMON I TARRÉS (dir.). *Diccionari d'historiografia catalana*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 2003, p. 648-653; Javier ANTÓN PELAYO. «La historiografia catalana del segle XVIII. Luces y sombras de un proyecto ilustrado y nacional». *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 18 (1999-2000), p. 289-309.
- [43] Santiago RIERA I TUÈBOLS. *Ciència i tècnica a la Il·lustració: Francesc Salvà i Campillo (1751-1828)*. La Magrana, Barcelona 1985; Santiago RIERA I TUÈBOLS. *Història de la ciència a la Catalunya Moderna*. Pagès i Eumo, Lleida i Vic 2003.
- [44] Carles PUIG PLA. *Física, tècnica i Il·lustració a Catalunya. La cultura de la utilitat: assimilar, divulgar, aprofitar*. Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona 2006. Tesi doctoral.
- [45] Juan Miguel MUÑOZ CORBALÁN (ed.). *L'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona. El llegat dels enginyers militars*. Ministeri de Defensa, Barcelona 2004.
- [46] Manuel USANDIZAGA. *Historia del Real Colegio de Cirugía de Barcelona (1760-1843)*. Institut Municipal d'Història, Barcelona 1964; Josep Maria MASSONS. *Història del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona (1760-1842)*. Fundació Uriach 1838, Barcelona 2002.
- [47] Agustí NIETO-GALÁN i Antoni ROCA ROSELL (coord.). *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2000.
- [48] Pasqual BERNAT LÓPEZ. *Ciència, tècnica i agricultura a la Catalunya de la Il·lustració (1766-1821)*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2008.
- [49] Javier ANTÓN PELAYO. *La herència cultural. Alfabetització i lectura en la ciutat de Girona (1747-1807)*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1998; Montserrat VENTURA I MUNNÉ. *Lletrats i il·letrats a una ciutat de la Catalunya Moderna. Mataró, 1750-1800*. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró 1991; Maria Lluïsa FERNÁNDEZ. «L'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII». *Revista d'Història Moderna i Contemporània*, núm. VII (2009), p. 35-45.
- [50] Javier ANTÓN PELAYO. *La herència cultural..., op. cit.*; Javier BURGOS RINCÓN. *Imprenta y cultura del libro en la Barcelona del Setecientos, 1680-1808*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1993. 2 v. Tesi doctoral; Genaro LAMARCA LANGA. *La cultura del libro en la época de la Ilustración. Valencia, 1740-1808*. Edicions Alfons el Magnànim, València 1994.
- [51] Mireia CAMPABADAL I BERTRAN. *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la*

història, la llengua i la literatura catalanes. Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2006.

[52] Moses MENDELSSOHN. «Acerca de la pregunta...», *op. cit.*, p. 4-5.

[53] Antoni FERRANDO FRANCÉS i Miquel NICOLÁS AMORÓS. *Història de la llengua catalana*. Universitat Oberta de Catalunya, Barcelona 2011, p. 265-302.

[54] Ernest LLUCH. *La Catalunya vençuda...*, *op. cit.*, p. 34.

[55] Jaume PONTÍ I VILARÓ. *Segona conversa del Isidro ab lo Sr. Rector sobre l'origen, institució y començament de la confessió sacramental*. Valentí Torras, Barcelona 1843, p. 109-111.

NOTA BIOGRÀFICA

Javier Antón Pelayo. Professor d'història moderna a la Universitat Autònoma de Barcelona i director de *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*. La seva principal línia de recerca és la història cultural; de manera particular, la història de la cultura escrita (alfabetització, biblioteques i correspondència) durant el segle XVIII. És autor de *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)* (Bellaterra, 1998), de *La sociabilitat epistolar de la família Burgués de Girona (1799-1803)* (Girona, 2005) i de diversos articles en revistes d'investigació.